

10. Iyengar Shanto, Donald Kinder. News that Matters: Television and American Opinion. Chicago: University of Chicago Press. – 1987; Kinder Donald R., David O. Sears. "Public Opinion and Political Behavior." In Gardner Lindzey and Elliot Aronson, eds., Handbook of Social Psychology: Volume 2. New York: Random House. – 1985.- P.117.
11. David Morley, Charlotte Brunson. Everyday Television: 'Nationwide'./ David Morley, Charlotte Brunson.. - London: British Film Institute. – 1978.- P. 40-68.
12. Блумер Г. Коллективное поведение: Пер. с англ./ Блумер Г // Американская социологическая мысль: Тексты.– М.– 1994. – С.200-206; С.213-222.
13. Хлівнюк Т.П. Вплив ЗМІ на політичний простір сучасної України: Дисс...канд.політ.наук. 23.00.02. – 2008. – 174с.
14. Почепцов Г.Г., Чукут С. А. Інформаційна політика: Навч. посіб./ Г.Г. Почепцов, С. А. Чукут– К.: Знання, 2006. – С. 16.
15. Канченко А.В. Вплив засобів масової інформації на прийняття політичних рішень./ А.В. Канченко. — Стратегічні пріоритети, №4(13).— 2009. – С.40-45.

*Козакевич Ірина Олегівна,
старший викладач кафедри політології
Міжрегіональної Академії управління персоналом*

УДК 242.7:316.37

СОЦІАЛЬНА КОНЦЕПЦІЯ ФРАНКФУРТСЬКОЇ ШКОЛИ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Висвітлюється процес формування та кристалізації основних постулатів соціальної концепції Франкфуртської школи. Розглядається еволюція ідей представників школи, які становлять основу соціальної теорії. Простежується вплив історичних подій, соціально-політичних та культурних перетворень другої половини ХХ ст. на становлення та утвердження основоположних позицій зазначеної концепції.

Ключові слова: Франкфуртська школа, "критична теорія", неомарксизм, негативна діалектика, раціональність, відчуження, "велика відмова".

Освещается процесс формирования и кристаллизации основных постулатов социальной концепции Франкфуртской школы. Рассматривается эволюция идей представителей школы, положенных в основу социальной теории. Прослеживается влияние исторических событий, социально-политических и культурных трансформаций второй половины ХХ в. на становление и утверждение основополагающих позиций вышеуказанной теории.

Ключевые слова: Франкфуртская школа, "критическая теория", неомарксизм, негативная диалектика, рациональность, отчуждение, "великий отказ".

The article covers the process of formation and crystallization of the basic tenets of the Social Concept of the Frankfurt School. The author focuses on the evolution and development of ideas of representatives of schools, formed the basis of social theory. The article shows the influence of historical events and socio-political and cultural transformations in the second half of the 20th century on the formation and adoption of the fundamental points of the theory.

Keywords: Frankfurt School, "Critical Theory", neo-Marxism, negative dialectic, rationality, alienation, "the Great Refusal."

Справедливо зауважити, що проблеми, підняті в свій час Марксом, вказували на складність їх практичної реалізації, в той час як сам факт спроби застосування методу Маркса для трансформації настанов його системи дав плідні і результативні наслідки в неомарксизмі.

Так, Франкфуртська школа виявилась найбільш впливовим явищем та стала відомою такими її провідними представниками, як М.Хоркхаймер, Г.Маркузе, Е.Фромм, Г.Адорно,

Ю.Хабермас. Вони, власне, й звернулись до ідей раннього Маркса з його концепцією відчуження людини, поєднання її з критикою буржуазного суспільства та політичної стратегією держав, що були комуністично налаштовані. В їх концепціях марксистський соціоцентризм переплавляється в «критичну теорію» суспільства.

Часто виникає запитання про адекватність підходу, за якого соціоцентричне вчення Маркса по праву можна віднести до антропологічної традиції сучасної західної філософії. Слід зважати на те, що концепція Маркса розвивалась у специфічному соціальному і теоретичному середовищі. В ньому вже був закладений антропологічний принцип, висунутий наукою в XIX ст., який заявляв про людину як про конкретну, цілісну істоту і водночас як про мету філософського аналізу. Вагоме значення при цьому мав той факт, що індивідуальний розвиток і свобода, а відповідно і проблеми відчуження людини, розглядалися у зв'язку з проблемами суспільства.

Марксизм як критична теорія суспільства, за Маркузе, є продовження не тільки Гегеля, але й антипозитивістських прагнень «кінця філософії», що були виражені К'еркегором і Фейєрбахом. Будь-яке позитивне відношення до фактів даності, сьогодення – це позитивізм і потенціальний фашизм, результат виродження раціоналізму і перетворення його у конформізм. Пануючий нині некритичний раціоналізм, «ідея розуму, що опинилася під владою технічного прогресу», наголошує на тому, що життя людини керується і повинно керуватися об'єктивними законами, що подібні законам природи, в якій відсутня власне діалектика. Люди вірять, що їх відношення один до одного впливають із об'єктивних законів, які діють із невідворотністю фізичних законів, і їхня свобода полягає у пристосуванні їхнього індивідуального існування до цієї необхідності. Таким чином, різкий конформістський скептицизм супроводжує розвиток сучасного раціоналізму. Чим більше розум панує у технології і природознавчих науках, тим неохоче він відкликається на вимоги свободи у суспільному житті людини.

Ключем до негативної діалектики, яку формулює Маркузе, можна вважати відому фразу К'еркегора: «існуюче – це зруйноване можливе». Іншими словами, істина – це не те, що ми безпосередньо бачимо, сприймаємо або логічно осягаємо, це те, що ще не стало фактом, але може – і за логікою діалектики – повинно стати реальністю – у світі майбутнього. Негативна діалектика – це критика того, що може бути.

З цієї точки зору Маркузе критикує також марксизм за непослідовну критичність. «Діалектика Маркса...», - пише він у праці «Розум і революція», - «все ще тісно пов'язана із передісторичною фазою». «Поняття, яке за визначенням пов'язує діалектику Маркса із історією класового суспільства – це поняття необхідності. Закони саме необхідні закони; різноманітні форми класового суспільства необхідним чином гинуть від їхніх внутрішніх протиріч» [1]. У класовому суспільстві, пише Маркузе, необхідність, «об'єктивність» існує тому, що людська воля не вільна, особистість не може вільно і свідомо визначати умови власного існування, взаємодіючи із іншими людьми. Людина підкорена зовнішнім по відношенню до неї, так званим «природно-історичним» законам (наприклад, ринку і т.д.), тобто власному «уречевленому» буттю [1].

Пізніше, вже у 60-х роках, повертаючись до проблеми марксизму у доповіді на конгресі пам'яті Гегеля у Празі у 1966 р., Маркузе скаже: «...Матеріалістична діалектика ще лишається у руслі ідеалістичного розуму, у позитивності, доки вона не зруйнує концепцію прогресу, у відповідності до якої майбутнє завжди коріниться усередині існуючого, доки марксова діалектика не радикалізує поняття переходу до нового історичного ступеню, тобто не вбудує у власну теорію поворот, розрив із минулим та існуючим...» За його словами, це вкрай важливо «перед лицем питання, чи може – і до якої міри – пізня сходи́на західного індустріального суспільства бути моделлю для створення нового суспільства, по крайній мірі в тому, що стосується технічної основи розвитку виробничих сил» [3]. Як для Гегеля, так і для Маркса сили заперечення, які руйнують систему, дозрівають у ході розвитку її внутрішніх протиріч, наприклад, буржуазія при феодализмі, пролетаріат при капіталізмі. У ході «зняття» протиріч вони неухильно призводять до нової сходинки, що визволяє виробничі сили. «Хіба це не є знову форма прогресу об'єктивного розуму, нова форма репродукованої влади минулого, уречевленого у технічному апараті праці понад живою працею?», - питає Маркузе.

На противагу цьому детермінуючому аспекту марксизму, Маркузе ще у «Розумі і революції» сформулював наступне положення: «Перехід від капіталізму, що неухильно гине, до соціалізму потрібен тільки у тому сенсі, що необхідний повний розвиток людської особистості. Нове суспільне об'єднання людей необхідно лише у тому сенсі, що треба використовувати наявні виробничі сили для загального задоволення усіх людей... Коли матеріальні процеси стають розумними і перетворюються на усвідомлену справу людей, сліпа залежність від соціальних умов припиняє власне існування. Розум, детермінований раціональними соціальними умовами, детермінований самим собою» [3].

25 років після цього Маркузе додасть до цього: діалектичний матеріалізм недостатньо глибоко аналізує вплив суспільних інститутів на буття та свідомість людини, недостатньо враховує насилля інститутів і обставин, формування штучних, вигаданих, нав'язаних людині потреб. Інакше кажучи, марксистський матеріалізм недостатньо враховує сили інтеграції внутрішніх протиріч, які діють в умовах пізнього капіталізму.

За думкою Маркузе, існуюче антагоністичне «ціле» може заперечуватись і усуватись тільки зовні, і тільки таким чином може бути досягнута наступна історична фаза. При цьому він пояснює: «Зовні, про яке я кажу, не слід сприймати механічно, у смислі простору, а як якісну відмінність, яка перевершує протиріччя, які існують всередині антагоністичного цілого, наприклад, протиріччя між капіталом і працею, і не зводяться до них... Якісна відмінність нової суспільної сходинки складалася б не тільки із задоволення життєвих і духовних потреб..., але і з виникнення і здійснення нових потреб, які придушувались у антагоністичному суспільстві. Ці нові потреби віднайдуть власне вираження у радикально інших відносинах між людьми і у радикально іншому соціальному і природному середовищі – солідарності замість конкурентної боротьби, вільному розвитку відчуттів замість придушення, зникненні жорстокості, варварства та їхньої мови...» [5].

У 60-х роках із власним тлумаченням «негативної діалектики» виступив і Теодор Адорно. За його думкою, до цих пір філософія займалась абстракціями, формуванням загальних понять, тепер необхідно звернути увагу на конкретну дійсність із всією її неповторністю і винятковістю. Адорно формулює постулат «Ціле - неістинне». Звичайно, це не позитивістське заперечення цілого самого по собі. Ціле заперечується як методологічний принцип пізнання. Як спроба мислення будь-якою ціною ототожнити себе із «цілим». Як і Маркузе, Адорно відкидає «позитивне заперечення», що виходить із існуючого як цілого. Речі і явища підводяться під загальні поняття для того, щоб шляхом абстрагування від їхніх особливостей на користь загального зробити їх керованими, прив'язати до даності. І оскільки завдання негативної діалектики – це «пояснення того – що – є термінами то – що – нема», вона повинна звільняти від чар поняття, заперечувати тотожність і виявляти не понятійне і неповторне. Саме у цьому – істинний, сутнісний зміст об'єкту.

Використовуючи інструмент «негативної діалектики», критична теорія приступила до дослідження ходу історії людства. Філософи спробували таким чином пояснити причини і витоки несвободи людини, що панує у сьогоденні, і віднайти шляхи її подолання.

Перетворення світу на об'єкт віднайшло своє вираження ще у стародавніх міфах, які вже «стояли під знаком тієї дисципліни і влади, яку Бекон оголосив ціллю». В них вже можна віднайти ієрархію неба замість рівноправ'я духів, розподіл жертв, відокремлення богів від їхнього матеріалу – стихій. Це, закладене ще у міфах ієрархічне, засноване на пануванні, сприйняття світу було у подальшому розвинуто різними формами філософії і ідеології. Результатом такого відношення до світу як об'єкту панування стало відчуження, оскільки «люди платять за збільшення власної влади відчуженням від того, над чим вони володарюють». Історія підкорення природи стала історією поневолення людини людиною, а основна функція розуму як засіб опанування природою сприяла розвитку типу «оперативного або інструментального розуму», основним критерієм якого стала раціональність. Із виникненням власності, експлуатації і держави цей розум став у пригоді пануючим класам суспільства. На раціональності, на прагненні контролювати внутрішню і зовнішню природу людини і заснована європейська просвіта. Раціональне мислення за законами логіки, що первісно грала прогресивну роль у боротьбі людини

за існування, стає інструментом контролю над думками і почуттями з боку волі до влади. Цей контроль здійснюється за допомогою математики, мислення уподібнюється машині.

У сучасному буржуазному суспільстві, продовжують автори твору, просвіта сама перетворюється у міфологію і міфотворчість. Механізована воля до опанування прикута до даного, фактичного, пізнання обмежується повторенням. Розвиток науково-технічної раціональності поглинає різні сфери суспільного життя, підкорює формальним, абстрактним правилам і цілям культуру, філософію, мови і т.д. З уреченням духу зачаровується відношення людини до себе і інших, здійснюється загальна деградація природи людини, «одиничне повністю анігілюється» економічними силами, що йому протистоять. Індивідуалізм привів до власної повної протилежності – псевдоіндивідуалізму. Людина вже не робить моральний вибір, вона просто ототожнює себе із стереотипами пануючої шкали цінностей. Людські громади перетворюються на псевдо колективи, одиниці панування, які складаються із людей-атомів. Раціональність перетворилась на ірраціональність, сприяючи тотальному керуванню людиною всупереч тим можливостям, які повинні були б перед ним відкритися. Просвіта і ідея прогресу вичерпали себе. Індустрія свідомості формує і насаджує нову міфологію. Міф ХХ століття набуває риси колективного безглуздя. Все природне наділяється негативними рисами, агресію видають за самозахист. Винцем ірраціональності раціоналізму став фашизм – логічний розвиток традицій панування у європейській цивілізації.

Філософи Франкфуртської школи підкреслювали, що фашизм – це не виключення, не випадкове явище в історії, а відображення більш загальних тенденцій. Вони не заперечували факту використання фашистських рухів в інтересах пануючих класів. Але їх цікавила у першу чергу психологічна мотивація людей, які брали участь у фашистських рухах, або тих, хто підкорявся фашизму і спокійно учиняв найбільш дикі і варварські злочини. Одним з перших спробував проаналізувати фашизм із позицій фрейдівського психоаналізу В.Райх.

Згодом виступив із власною концепцією історії і Маркузе. Він вважав, що для пояснення індивідуальних мотивів людських дій і вчинків протягом історії, слід використовувати напрацювання та дослідження психоаналізу. Так з'явилась його праця «Ерос і цивілізація. Філософське дослідження вчення Фрейда» (1955). За думкою Маркузе, у підсвідомій сфері поведінки людини відбувається безперервне зіткнення різних інстинктів. Він звертає особливу увагу на два з них: інстинкт втіхи, задоволення потреб і бажань, який Фрейд називав «еросом», і потяг до руйнування, до смерті або до нищення, що називалось «танатосом». Діалектика їхньої взаємодії полягала у тому, що придушення еросу призводить до різкого посиленню танатосу, через який сублімується неможливість задоволення бажання. Але людина, виділяючись із природного світу, змушена відмовитися від ролі природної істоти, яка прагне до необмеженої насолоди, і перетворити себе на інструмент виробництва. Ця трансформація, історично неминуха в убогому та ворожому оточуючому середовищі, примушувала людей придушувати, сублімувати та перетворювати свої інстинкти, підсвідомі мотиви і керуватися «принципом реальності». Із виникненням класового суспільства та держави до цього обмеження і самообмеження додалось «додаткове придушення», яке здійснюється вже виключно «у інтересах панування і збереження деспотичного панування». Людина видозмінює і стримує задоволення власних потреб у відповідності із «реальними» суспільними умовами. Її потреби замінюються на більш «культурні» (в дусі «репресивної культури»), які підкорюють людину експлуатуючому суспільству. В підсумку, розум людини, її увага і пам'ять, її здатність до суджень і аналізу перетворюється із вільного прояву підсвідомості у репресивне знаряддя підкорення індивіду. В умовах високорозвинутого індустріального суспільства цей «принцип реальності» перетворюється у «принцип продуктивності», «економічної продуктивності». Власне виробництво, виробничі сили, наука стають інструментами «додаткового пригнічення», увіковічення панування. Матеріальна культура вступає у протиріччя із еросом, принципом насолоди і щастя. Праця у жодному випадку не пов'язана із реалізацією людських прагнень, не приносить задоволення. Кохання перетворюється у відчужену любов. Під впливом систематичного пригнічення виникає агресія, супротив еросу, спрямовані як усередину (мазохізм), так і назовні (садизм). У такому ж сенсі

можна розглядати і психологічні мотиви фашизму. Таким чином, існуюче класове суспільство, не зважаючи на всю свою однобоку раціональність, насправді глибоко ірраціональне і деструктивне.

Теоретики Франкфуртської школи дійшли висновку, що авторитарні тенденції, які виявляються у фашизмі, аж ніяк не були переможені. Вони змінилися та продовжують існувати у сучасному капіталістичному світі. На етапі «пізнього» капіталізму, який перетворив вузькокілкісний, утилітарний і вартісний принцип у загальний, складається «організоване» суспільство, що відтворює, як необхідність, інертну масу. Це триумф буржуазної раціоналізації, відчуження і придушення особистості. Воно розриває усі давні, традиційні зв'язки між людьми, атомізує їх (на цю передумову прояву тоталітаризму звертали особливу увагу Е.Фромм і Х.Арендт), затверджуючи між індивідами відчуження, уречевлені і протиприродні відносини, які перешкоджають дійсному спілкуванню. Індустрія культури і інформації створюють ілюзію свободи, щоб насаджувати глибоко усередину людини норми, цінності і потреби існуючого порядку.

Детальний аналіз сучасного індустріального суспільства Маркузе запропонував у книзі «Одновимірна людина. Дослідження ідеології Розвинутого Індустріального Суспільства» (1964). Він констатує різке скорочення критичного потенціалу і опозиційності у сучасному світі. «Технічний прогрес, що охопив всю систему панування і координування, створює форми життя (і влади), які, вочевидь, примиряють сили, що протистоять системі, а на справді змітають або спростовують будь-який протест в ім'я історичної перспективи свободи від тяжкої праці і панування. Вочевидь, що сучасне суспільство має здатність стримувати якісні соціальні зміни, внаслідок яких могли б утворюватися істотно нові інститути, нове спрямування продуктивного процесу і нові форми людського існування. У цій здатності, напевно, в найбільшому ступені міститься виключне досягнення розвинутого індустріального суспільства: загальне ухвалення Національної ідеї, двопартійна політика, занепад плюралізму, змова між Бізнесом і Працею у межах міцної Держави свідчать про злиття протилежностей, що є як результат, так і передумова цього досягнення» [5]. Суспільство стало тоталітарним, воно позбавилось всіх критичних ідей опозиційності, вбудувавши їх у себе. Саме жахливе при цьому те, що більшість людей не відчувають, що їх пригнічують, не мають потреби у власному визволенні. «Раби індустріального суспільства – це раби сублімовані». Головним методом впливу на них стає формування хибних потреб, стандартних, які прив'язують людину до існуючому суспільству, репресивних і антигуманних за власною сутністю. Індивід втрачає базу для автономії, для протидії тоталітарному цілому. Він мислить і діє так, як вимагає від нього система, і сам не розуміє цього.

Парадоксальність і трагізм ситуації посилюються тим, що пригнічення людської індивідуальності вже не є необхідним навіть з точки зору створення достатньої матеріальної бази для вільного суспільства. Здобути стан, який Маркузе у лекції у 1967 р. назвав «кінець утопії». Історичний розвиток репресивної культури забезпечив зростання виробництва, тому самообмеження, нещастя і експлуатація вже не потрібні для подальшого розвитку. Створені передумови для ліквідації пригнічення і придушення природних потягів людини. Досягнений рівень виробництва вже дозволяє задовольнити людські потреби без «принципу продуктивності». «...Розвинуте індустріальне суспільство впритул підійшло до можливості матеріалізації ідеалів». Виникає можливість різкого скорочення робочого часу, злиття праці, гри і задоволення, нової не репресивної культури. Сьогодні будь-яке перетворення світу – це реальна можливість. Але як зробити так, щоб люди цього захотіли? Ось вона, наріжна проблема сучасного суспільства. І мислителі Франкфуртської школи по різному намагалися на її вирішити.

Бурхливі соціальні реалії життя ХХ ст. не могли пройти повз уваги теоретиків Франкфуртської школи. Швидкі соціально-політичні і економічні зміни в країнах світу дали багатий матеріал для досліджень, підтверджували або спростовували висновки теоретиків.

Насамперед, той варіант соціального перетворення, який пропонується, або скоріш нав'язується сталінським «реалсоціалістськими» режимами, теоретиків Франкфуртської школи не влаштовували. Вони не хотіли, кажучи словами Хоркхаймера, щоб замість «кінцевої демократії Рад якась група закріпилась як керівництво». Щоправда, теоретики франкфуртської школи не видали жодної переконливої критичної праці про сталінські режими. Єдиним виключенням можна

було б вважати книгу Маркузе «Радянський марксизм» - результат його досліджень у особливому центрі Гарвардського університету у 50-ті роки, але вона вийшла надто слабкою. Його аналіз відверто поступався аналізу, з яким виступали, наприклад, ліві комуністи – прибічники Робітничих рад (Паннекук, Гортер, Рюле, Маттик та ін.). Вбачати у режимі 50-х рр. «виховну диктатуру», яка неприпустимими, кривавими методами намагається «наставляти» відстале суспільство, означало, по крайній мірі, повністю змішувати наміри більшовіських яacobінців часів революції і Сталіна. До того ж Маркузе переоцінював стійкість «радянського» суспільства.

Як би там не було, очікувати від «СРСП» і його моделі вирішення проблем західного індустріального суспільства не реально. В умовах «одновимірного» соціуму слід шукати острівки надії у іншому місці, насамперед, у самій людині. Необхідно зробити так, щоб людина відчула і усвідомила власну несвободу і почала боротися з нею. Але як?

За думкою Адорно, насамперед необхідно відродити критичне мислення, критичне сприйняття світу. У якості його методу він запропонував моделювання, яке повинно містити критичну рефлексію, спрямовану на руйнування існуючих стереотипів свідомості і виявлення саме «іншого», яке неможливо виявити засобами наукового пізнання. Виявлення неістинності існуючого повинно надати імпульс до визволення і радикальної зміни існуючого стану. Адорно пропонував сублімувати визволене від логіки системи мислення силу мислення у відкриті визначення окремих моментів, більш активно використовувати асоціативне і парадоксальне мислення, аналогію, метафоричні способи і інші засоби мови, творчу здатність уяви. У власних музикознавчих працях і у «Естетичній теорії» він намагався представити мистецтво як модель пізнання. Такій підхід виходить ще з «Діалектики просвітництва», в якій Хоркхаймер і Адорно характеризували «витіснене» справжнє мистецтво як пошук-спогад про втрачене, світ «іншого», що протидіє існуючому, як радикальне заперечення волі до влади і реалізацію принципу насолоди. Таким чином, мистецтво і інші сфери, ще не колонізовані формальною раціональністю поставали як острівки свободи. «Мистецтво, називаючи речі своїми іменами», - писав Маркузе у «Одновимірній людині», - «тим самим руйнує їхнє царство, царство повсякденного досвіду. Останнє постає у власній несправжності і каліцтві. Однак, ця магічна сила мистецтва проявляється лише у запереченні. Його мова, його образи живуть лише тоді, коли вони відкидають і заперечують усталений стан». Все це так, але, продовжує він, «у наш час цей суттєвий розрив між мистецтвами і повсякденною рутинною... все більш зникається під тиском технологічного суспільства, що розвивається. У свою чергу, це означає надання забуттю Великої Відмови і поглинання «іншого виміру» пануючого стану» [7].

Ні, і у мистецтві сьогодні неможливо віднайти зону свободи. Настрій Маркузе на початку 60-х років скоріш песимістичний. У «Одновимірній людині» він так і не наважився зробити вибір між двома гіпотезами: «(1) що розвинуте індустріальне суспільство має здатність стримувати якісні зміни у передбачуваному майбутньому; (2) що існують сили і тенденції, які можуть покласти край цьому стримуванню і висадити суспільство». Оскільки, у відповідності до його негативної діалектики, внутрішні протиріччя не могли вивести за рамки існуючого порядку речей. Таких тенденцій і сил Маркузе на той момент не бачив. «Сила заперечення, як ми сьогодні знаємо, не зосереджена у жодному класі. Вона являє собою сьогодні лише хаотичну опозицію...: відмову брати участь і підгравати», - писав він у 1966 р [8].

Але така сила заперечення несподівано з'явилася. Наприкінці 60-х років по всьому світу прокотилася хвиля радикального студентського бунту, який подекуди ледве не переріс у соціальну революцію. І саме тут давні колеги із Франкфуртської школи опинилися по різні боки барикади.

Адорно і Хоркхаймер не підтримували революційних студентів і були ними освістані. «...Наша нова критична теорія», - заявляв Хоркхаймер у 1970 р., - «вже не виступає за революцію, тому що після повалення націонал-соціалізму революція у країнах Заходу призвела б до нового тероризму, до новому жажливого стану» [9]. Слідом за лібералами він говорив про «протиріччя» між свободою і справедливістю.

Маркузе сприйняв нові соціальні рухи з ентузіазмом. І студентам були до душі його думки про те, що робітничий клас в значній мірі інтегрував у капіталістичну систему і місце революційного суб'єкта вакантне. Більшість із них самих претендували на цю роль. Не всі

революційні лідери тих часів підтримували Маркузе, але він став кумиром і символом їхнього бунту, ідейним батьком нових лівих.

У 1969 р. Маркузе виступив із «Есе про визволення». У ньому він, підбивши підсумки власних роздумів, обґрунтував ідею радикального перевороту у всіх сферах людського буття, включаючи біологію людини і сферу потреб. Виховані суспільством штучні, рабські потреби і їхнє задоволення відтворюють життя у рабстві. Необхідні інші потреби і прагнення, інші реакції тіла і духу. Детонатором перевороту стануть аутсайдери, люди, у яких Система не встигла або не змогла виробити потребу у рабському задоволенні. Революція поєднає обидві тенденції, спрямовані супроти пізньобуржуазному суспільству – революцію соціальну і революцію сексуальну. Остання розкріпачить «принцип задоволення», вільні еротичні потяги і знищить табу і заборони. Тим самим повалиться підґрунтя репресивної культури і цивілізації. Велика Відмова від норм, принципів, табу і правил поведінки, що були засновані на пануванні, відкриє шлях соціальної революції, розповсюдиться від аутсайдерів на все більш широкі соціальні прошарки.

Для того, щоб досягнути цього, необхідно прорвати «континіум пригнічення», відхилитися від впливу репресивної культури, подібно сюрреалістам, звільнити власну творчу уяву, яка живе за принципами насолоди, пам'ятає часи їхньої перемоги і прагне повернутися до них. Це дозволить здійснити революцію сприйняття, повстання супроти репресивного розуму на підставі етики свободи і нової плотськості.

Первісну форму Відмови Маркузе вбачав у якійсь герильї аутсайдерів, як моделі насправді людських відносин гармонії між особистістю і суспільством, між колективними і індивідуальними потребами, на підставі природної солідарності, тотожності вітальних потягів до свободи.

Поразка студентського бунту і нових лівих Маркузе сприйняв як контрреволюцію. У 1972 р. у книзі «Контрреволюція і бунт» він спробував зробити висновки із поразки. З одного боку, він продовжує наполягати на емансипації індивідуальних чуттєво-естетичних здатностей і природних потягів, як способу ліквідації репресивної соціальної машини. Радикальна трансформація внутрішньої і зовнішньої природи людини залишається для Маркузе складовою і невід'ємною частиною радикального перетворення суспільства. Але тепер він у значній мірі переосмислює своє колишнє відношення до ідеї «контр-суспільства», «контр-культури» і тотальної Відмови. Тепер він називає їх «матеріалістичною версією абсолютного ідеалізму», повним взаєморозчиненням суб'єкта і об'єкта. «Саме ці контр-дії, контр-цінності, як оголошена війна, ізолює радикальний рух від мас», - пише він. Недостатньо нової чутливості, необхідна емансипація свідомості, нова свідомість. В умовах контрреволюції антиінтелектуалізм стає послугою істеблішменту. Необхідно просвітлювати маси, перевести стихійний протест у організовану соціальну дію. «Капітал дійсно породжує власного могильника, але це вже не «прокляті» і не «відторгнуті». Часи огульного заперечення ліберальних методів боротьби вже минули або ще не настали» [10]. Маркузе почав звертати все більше уваги на нові соціальні рухи, особливо екологічні. Це відобразилося у низці його останніх статей і виступів.

В останні роки корифеї Франкфуртської школи уходять із життя один за одним: Адорно помирає ще у 1969 р., Поллок у 1970 р., Хоркхаймер у 1973 р., Маркузе у 1979 р., Фромм у 1980 р. Шляхи їхніх молодих послідовників і учнів розійшлися вже настільки далеко, що про них вже не можливо говорити як про єдину ідейну течію. Франкфуртська школа назавжди відійшла у історію. Але її ідейний спадок залишається важливою складовою скарбниці сучасної ліворадикальної думки.

Література:

1. Маркузе Г. Разум и революция: Гегель и становление социальной теории / Г. Маркузе. – СПб.: Владимир Даль, 2000. – С. 67.
2. Зотов А. Современная западная философия / А.Ф. Зотов. - МГУ им. М.В. Ломоносова, Изд. 2-е, испр. - М.: Высш. шк., 2005. – С.198.
3. Маркузе Г. Разум и революция: Гегель и становление социальной теории / Г. Маркузе. – СПб.: Владимир Даль, 2000. – С. 113.